

ҮНДЭСНИЙ ӨӨРИЙН УХАМСРЫГ СУДЛАХ ОНОЛ АРГА ЗҮЙН ЯЛГААТАЙ БАЙДЛУУД

М.Мөнхзул

ХААИС, Эдийн Засаг Бизнесийн Сургууль
ХААХЭЗТэнхимийн дэд профессор

Хураангуй

Үндэсний өөрийн ухамсарт тухайн ард түмний өнгөрсөн түүх, хэл, соёл, түүний дотор уламжлал, ёс зүйн дүрмүүд, мөн угсаатны өөрийн ухамсар илүү холбоотой байдаг. Үндэстэн нь угсаатнаас илүү нийгмийн дээд хэлбэр боловч үүнээс өөр үзэл хандлагууд байна. Үүний шалтгаан нь примордаль хандлагын хүрээнд тухайн ард түмэн гэхээс илүүтэй нийгмийн элитүүдээр илэрхийлэгддэг тул үндэсний өөрийн ухамсрыг ярих боломжгүй юм. Үндэсний өөрийн ухамсрыг угсаатны өөрийн ухамсрын шинж чанараар тодорхойлно.

Түлхүүр үг: Үндэсний өөрийн ухамсар, угсаатны ухамсар, үндэсний адилсал, үндсэрхэг үзэл, үндэсний үзэл, примордиализм, инструментализм, конструктивизм.

Үндэсний өөрийн ухамсрыг дараах гурван хандлагаар судлах боломжтой: примордализм, инструментализм, конструктивизм. Үндэсний өөрийн ухамсар нь нийгмийн өвөрмөц нэгэн үзэгдэл учраас үүнийг контруктив үзлийн үүднээс судлах нь илүү үр дүнтэй. Өрнөдийн судлаачдын үзэж байгаагаар рациональ инструменталь хандлага нь өрсөлдөөний шинж чанартай учраас эдийн засгийн жигд бус тархалтыг өдөөж, үндэсний адилсалыг улам ихээр бий болгодог байна. Тиймээс энэ үүднээс улс төрийн үйл явцыг шинэчлэх, хөгжүүлэх явцад улс төрийн ухамсар болон үндэсний өөрийн ухамсрыг автоматаар улам нэмэгдүүлдэг⁶⁰.

Инструменталь үзлээс ялгаатай нь примордаль үзэл нь үндэсний адилсал ба үндэсний өөрийн ухамсрын шинж чанарыг судлахдаа огт өөр тайлбартай байдаг. Зарим эрдэмтэд примордаль ойлголтыг амин чухал буюу органицизм (Хүн нийгмийн үйл ажиллагааг байгалийн үзэгдэлтэй холбон тайлбарладаг үзэл) гэж үздэг⁶¹ бөгөөд энэ нь үндэсний өөрийн ухамсар нь түүхэн гүн гүнзгий үндэстэй, туйлын гэсэн итгэл үнэмшилд суурилдаг. Өөрөөр хэлбэл, энэ нь үндэсний үзэлтэй адил ба боломжоороо мөнхөд таатай нөхцөлд орших болно гэсэн үг. Үндсэндээ үндэсний өөрийн ухамсрын анхдагч суурь хэмжээс нь хэл, шашин, соёл гэх мэт түүнийг бүрдүүлэгч хэсгүүд нь төрөл садан, эх орон дээр суурилсан харилцаанаас хамаагүй бага ач холбогдолтойг харуулж байна.

Инструментализмын тусламжтайгаар үндэсний өөрийн ухамсар нь юунаас бүрддэг, үндэсний түвшин дэх тухайн нийгмийн байдал нь субъектив ашиг сонирхлоос хэрхэн бүрддэг болохыг мэдэж болно. Энэ хандлага нь примордаль үзлийг хязгаарладаг бөгөөд үндэсний

⁶⁰ Gellner.E. Nations and nationalism. Oxford.,1993. P 24

⁶¹ Андерсон.Б. Нация и национализм. М.,2003 стр.46

өөрийн ухамсрын бодит хувьсагч хэмжэгдэхүүнийг ойлгох урьдчилсан нөхцлийг бий болгодог.

Конструктив үзэл нь үндэсний өөрийн ухамсар дахь олон нийтийн болон угсаатны бүлгийн объектив анхдагч бүрэлдэхүүн (примордиализм), хувь хүний субъектив байдлыг хадгалах боломжийг олгодог бөгөөд энэ нь зөвхөн нийгмийг бүрдүүлээд зогсохгүй түүний хөгжлийн хөдөлгөгч хүчийг бий болгодог.

Ийнхүү конструктив үзлийн үүднээс авч үзвэл үндэсний өөрийн ухамсар нь бусад үндэстэн, ястнуудтай яриа хэлцэл хийх үед үүсэх зайлшгүй үйл явц⁶² бөгөөд энэ нь улс төрийн болон соёлын элитүүдийн түвшинд тэдний субъектив сонирхлыг илэрхийлж байдаг мэдлэгийн дээд хэлбэр юм.

Ухамсар нь нийтийн болон хувь хүний өөрөө өөрийгөө танин мэдэж ухамсарлах хэлбэр бол үндэсний өөрийн ухамсар нь нэлээд онцгой зүйл юм. Ухамсар нь бодит байдлыг дагаж мөрддөг бол үндэсний өөрийн ухамсар нь хувь хүний түвшинд нийгмийн үзэл санаа, тогтолцоо, зарчмуудыг бий болгож дагаж мөрддөг байна.

Үндэсний өөрийн ухамсрыг судлах хамгийн боломжтой сайн арга зүй бол конструктивизм боловч мөн примордиаль аргыг ашиглан өөр өөр өнцгөөс авч үзэх боломжтой юм. Примордаль хандлагын байр сууринаас үзэхэд үндэсний өөрийн ухамсар нь түүхэн ой санамж, уламжлал, соёлын хэлбэрээр илэрхийлэгдсэн түүхэн үйл явдлын тусгал юм. Түүний гол үүрэг нь өнөөгийн нөхцөл байдалд өөрсдийгөө олж илрүүлэх, таних мэдэх явдал юм.

Инструментализмын үүднээс авч үзвэл үндэсний өөрийн ухамсар нь тухайн хүний нийгэмлэгийг бүрдүүлдэг бөгөөд өөрөөр хэлбэл, хувь хүний өөрийн ашиг сонирхлыг нийгмийн бүлгүүдийн ашиг сонирхолд нийцүүлэх явдал юм. Конструктивизмын үүднээс үндэсний өөрийн ухамсар нь улс төр болон оюуны элитүүдийн бүтээл болох нийгмийн бүтээн байгуулалт, түүхэн соёл, иргэдийн ой санамжийг идэвхжүүлж, орчин үеийн үндэсний тулгамдсан асуудлуудыг шийдвэрлэхэд нийгмийг дайчлах зорилготой юм.

Тэгэхээр дээрх хандлагуудыг үндэслэн дүгнэвэл: үндэсний өөрийн ухамсрын тухай ойлголтын жинхэнэ тусгал нь конструктивизм хандлага болохыг харуулж байна.

Угсаатны ухамсар нь угсаатны өөрийн ухамсраас ялгагдах байдал нь угсаатны ухамсар нь тухайн хүний нийгэм хүмүүстэй харилцан ойлголцох, төвийг сахисан шинжтэй байдаг бол угсаатны өөрийн ухамсар нь тухайн угсаатанд өөрийгөө хамаатуулж тодорхойлсон хэлбэрээр илэрхийлэгдсэн, ухамсартай үйл ажиллагаагаар дамжуулан тухайн хүн өөрийн нийгэмлэгтэйгээ холбоо тогтоох явдал юм. Үндэсний ухамсрыг үндэсний өөрийн ухамсартай харьцуулбал үндэсний ухамсар нь тухайн хүнийг нийгэм, улс төрийн түүх, улс төрийн хамтын нийгэмлэг буюу нийгмийн ой санамжийн түвшинд холбох явдал юм. Харин үндэсний өөрийн ухамсар нь нийгэмлэгүүдтэй холбох механик холбоо биш, харин түүнийг хүлээн зөвшөөрдөг ухамсартай хэлбэр юм. Өөрөөр хэлбэл, үндэстний өмнө хүлээсэн үүрэг хариуцлага юм.

Хэрэв үндэсний ухамсар нь гол төлөв олон түмний түвшинд илэрхийлэгддэг бол үндэсний өөрийн ухамсар нь үндэсний элитүүдийн түвшинд илэрхийгддэг. Энд үндэсний болон угсаатны ухамсрын ялгааны талаар асуулт гарч магадгүй, учир нь тэр ойлголтууд нь примордиаль хандлагад хамаардаг. Тэдний гол ялгаа нь тухайн хүний нийгмийн нийгэмлэгүүдтэй харилцах харилцааны ялгаан дээр оршдог. Угсаатны ухамсрын харилцаа удамшил, цустай холбоотой байдаг бол үндэсний ухамсар нь нийгмийн нэгдэлтэй харилцах

⁶² Авксентьев.А.В. Этнические проблемы современности и культура межнационального общения. Ставрополь.1993 стр.77

нийгмийн ой санамж, түүхээр дамждаг бөгөөд энэ нь удамшилтай ямар ч холбоогүй байдаг байна. Генетик ой санамж нь угсаатны ухамсарт, нийгмийн ой санамж нь үндэсний ухамсарт чухал үүрэг гүйцэтгэдэг. Тэднийг нэгтгэдэг бүх зүйл нь ой санамж, гэхдээ энэ нь янз бүрийн хэлбэрээр илэрхийлэгддэг.

Хэрвээ угсаатны өөрийн ухамсрыг улс төрийн институтаар дамжуулан илэрхийлж чадвал тэд угсаатныхаа эрх ашгийг төлөө үйлчилж чадна. Ийм төр улсын үндсэн чиг нь угсаатан төвт үзэлтэй байдаг. Угсаатны чиг баримжаатай улс төрийн институт нь примордаль хандлагын хил хязгаараас давж гарч чадахгүй⁶³. Гэсэн хэдий ч өөрийн ухамсрын энэ түвшин нь үндсэндээ хувь хүн бүрт хамаарагдах анхдагч ойлголт юм.

Угсаатны өөрийн ухамсар нь үндэсний өөрийн ухамсраас ялгаатай нь хэдийгээр угсаатны онцлогийг илэрхийлдэг боловч иргэний улс төрийн хувьд шийдвэртэй бус зан төлөвийг тусгадаг. Аливаа үндэстэн нь хувь хүний, бүлгийн, угсаатны ашиг сонирхлоос илүү үндэсний эрх ашгийг дээгүүр тавьдагаараа чухал ач холбогдолтой юм. Хэрвээ угсаатны өөрийн ухамсарт түүх, соёл, уламжлал, олон түмэн ордог бол үндэсний өөрийн ухамсарт улс төрийн болон иргэний харьяалалын зарчим давамгайлдаг. Үндэсний өөрийн ухамсар нь нийгмийн конструктивизмын хандлагаар дамжуулан улс төрийн түвшинд өөрийгөө илэрхийлдэг бөгөөд энэ нь үндэстэн өөрийгөө танин мэдэж ухамсарлах объектив нөхцөл болдог бол угсаатны өөрийн ухамсар нь анхдагч (примордиаль) орон зайд өөрийгөө ухамсарладаг.

Үндэсний үзэл, үндэсний адилсал, үндэсний өөрийн ухамсрын хоорондын харилцан хамаарал

Үндэсний үзэл ба үндэсний өөрийн ухамсар нь үндэсний адилсалтай хэрхэн харилцан хамааралтай байхыг судлах нь тэдгээр нийгмийн үзэгдлүүдийн байр суурийг тодорхойлох, зарчмыг нь тодорхойлох боломж олгодог. Үндэсний адилсал нь үндэсний өөрийн ухамсрыг одоо байгаа нийгмийн олон категориос ялгаж, байр сууриа олох боломжийг олгодог бөгөөд энэ нь нийгэм, улс төр, эдийн засаг, соёл тэр ч бүү хэл шашны харилцааны илэрхийлэл болдог. Энэ утгаараа үндэсний эрх ашиг нь үндэсний өөрийн ухамсрын түвшинг тусгасан байдаг бөгөөд энэ нь эдийн засаг, улс төрийн ашиг сонирхлыг ихэвчлэн тусгадаг. Мөн үүнээс гадна үндэстэн өөрийгөө танин мэдэх соёлын түвшинг ч бас тусгадаг. Үндэсний эрх ашиг бол үндэсний өөрийн ухамсрын инструменталь илэрхийлэл юм. Хэрэв үндэсний өөрийн ухамсар нь үндэсний төр улсын төлөв байдлын тусгал бол үндэсний эрх ашиг нь үндэсний өөрийн ухамсрыг нийгэмшилт болгох хэрэгсэл юм. Хэрэв үндэстэн өөрийгөө ухамсарлах нь бүтцийн тусгал юм бол үндэсний эрх ашиг нь түүний чиг үүргийн тусгал юм.

Үндэсний өөрийн ухамсрын бас нэгэн чухал зүйл нь үндэсний үзэл болдог бөгөөд үндэстний эв нэгдлийг бэхжүүлэгч хүчин зүйл нь болдог. Үндэсний үзэл нь үндэсний өөрийн ухамсрын тогтвортой, нэгдмэл байдлыг илэрхийлдэг бол үндэсний эрх ашиг нь үндэсний өөрийн ухамсрын динамик өөрчлөлтийг илэрхийлдэг⁶⁴.

Үндэсний үзэл ба үндэсний эрх ашиг бол үндэсний өөрийн ухамсрын үйл ажиллагааны багаж хэрэгсэл нь болдог. Үндэсний өөрийн ухамсар нь үндэсний үзлийн үйл ажиллагаа, үндэсний эрх ашгийн өөрчлөлтийн үр дүн гэж хэлж болно. Үндэсний үзэл, үндэсний эрх ашгийг бий болгогч субъектүүд бол үндэсний өөрийн ухамсрыг өдөөгч улс төр, оюуны элитүүд билээ.

---

⁶³ Авксентьев.А.В. Этнические проблемы современности и культура межнационального общения. Ставрополь.1993 стр 28

⁶⁴ Gellner.E. Nations and nationalism. Oxford.,1993 p 98

Үндэсний эрх ашгийг хувь хүний эрх ашгаас ялгаж салгах нь инструменталь эсвэл субъектив хандлага юм. Нийгмийн ашиг сонирхлын гол байр суурийг үндэсний эрх ашиг голлож байдаг нь инструментализмын орон зайтай холбоотой. Энэ бол үндэстэн өөрийгөө танин мэдэх арга хэрэгсэл бөгөөд конструктивизм нь үндэсний үзлийг илэрхийлдэг. Үндэстэн өөрийгөө ухамсарлах нь үндэсний үзэл, үндэсний эх оронч үзлийн нийлмэл бөгөөд энэ нь нийгмийн төлөв байдлын ерөнхий үзүүлэлт байдаг гэсэн дүгнэлтэнд хүрч байна.

Угсаатны болон иргэний үндсэрхэг үзэл нь нийгмийн тусгал юм. Үндэсний өөрийн ухамсрын ухамсарлагдаагүй хэлбэр нь үндсэрхэг үзэл, иргэний үндэсний үзэл нь эх оронч ухамсрыг илэрхийлдэг бөгөөд эдгээрийн нийлмэл нь үндэсний өөрийн ухамсар юм.

Үндэсний үзэл нийгмийн хөгжилд биеллээ олж байгаа нь үндэсний өөрийн ухамсар нэмэгдсэний үр дүн боловч үндэсний үзлийн тархалт нь үндэсний өөрийн ухамсрын зөвхөн параметрийн хэсгийг л илэрхийлдэг. Тиймээс үндэсний өөрийн ухамсар нь үндэсний үзлийг үнэмлэхүй шинжтэй болгодог хэдий ч түүний мөн чанарыг бүрэн дүүрэн таних боломжгүй. Энэ байдлаас үзэхэд үндсэрхэг үзэл нь хүмүүсийн примордиаль түвшинд үзэл суртлын үүрэг гүйцэтгэдэг гэсэн үг. Зарчмын хувьд үндсэрхэг үзэл нь примордиализмтай холбоотой бол үндэсний үзэл нь инструментализмтай холбоотой, үүний туйлын илрэл нь либераль үзэл юм.

Дүгнэлт

Үндэсний өөрийн ухамсар нь примордиализм, инструментализм хэмээх хоёр зүйлийг нэгтгэдэг бөгөөд олон түмний ухамсарт өөрийн байр сууриа олдог. Үндсэрхэг үзэл бол үндэсний өөрийн ухамсрын зөвхөн нэг л бүрдэл хэсэг юм. Үндсэрхэг үзлээр нийгмийн танин мэдэхүйн бүх үзэгдлийг тайлбарлаж эхэлвэл нэг хүнийг юмуу нэг үзлийг тахин шүтэх үзэл бий болж өөрөөр хэлбэл, тоталитар дэглэм бий болох аюултай. Үүнтэй холбогдуулан үзэл суртлын аливаа хэлбэрийг туйлшруулахаас сэргийлж, олон ургальч үзлийг үндсэн хуулиар зөвшөөрч, улмаар төр дэх олон үнэт зүйлсийн оршин тогтнох орон зайг хамгаалагч нь үндэсний өөрийн ухамсар юм.

Краткий обзор

Если сознание можно определить в терминах всеобщей абстрактности, выраженной в дорефлексивных и эмоциональных параметрах сознания: самосознание в терминах инструментализма, где превалирование выбора и индивидуальных интересов выходит на первый план: то национальное самосознание можно выразить в форме категории особенного, а именно, конструктивизма. Национальное самосознание можно изучать со стороны, как было отмечено выше, трех основных подходов: примордиализма, инструментализма и конструктивизма.

Ашигласан ном зохиолууд:

1. Авксентьев.А.В. Этнические проблемы современности и культура межнационального общения. Ставрополь.1993
2. Андерсон.Б. Нация и национализм. М.,2003
3. Кессиди.Ф.Х. Народ и нация. Киев.,1992
4. Gellner.E. Nations and nationalism. Oxford.,1993